

Написане лишається

**ВОЛОДИМИР ТА РОЗАЛІЯ ВИННИЧЕНКИ:
РОДИННЕ ЛИСТУВАННЯ (1921 – 1949 РОКИ)***

1932 рік

№ 206

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Сена і Уаза¹ – Париж]

[19-I-1932]

Кохонько!

*Я прилучаюсь до твого “благорозумія” і пропоную поки що втриматись до яких-будь операцій з усякими *crédit*.*

*Отже нічого не роби. Підождемо. *Sicher ist sicher*².*

(Пишу після потягу. Про ліжку напишу ще).

Обнімаю.

В

[Закрита поштова картка адресована:] *Madame Vinnitchenko 17, Square de Vergennes Paris 15e.* [Місце і дата відправлення встановлені упорядником за поштовим штемпелем].

№ 207

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Сена і Уаза – Париж]

[19-I-1932]

Вікторок

*Дитинонько моя, зійшовши з потягу, послав тобі картку, щоб ти ніяких операцій з купівлею *Credit National* не робила¹. На всякий випадок (може, картка не дійде) повторюю це. Треба почекати. Краще нехай лежать собі спокійненько.*

У мене все в порядку. Знаменито пообідав: овсянка, городина, горіхи, сливи. Зараз піду шукати Фюртена², щоб кинув цього листа.

Ширина ліжка – 70 ст. Попрохай якомога швидче зробити й послати. Хай прошиють середину, щоб не вибивалася на кінці шерсть.

Цілую твої очи дорогі!

[Закрита поштова картка адресована як і попередня. Місце і дата відправлення встановлені упорядником за поштовим штемпелем].

№ 208

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Париж – Париж]

10 з[один] ранку 30-III-1932

Сижу на вокзалі. В мене ціла година до потягу. У лікаря змінив пакет. Прийшов пішки на вокзал. Білет, газети, книжки, цигарки; люди, рух – це ті перші подуви життя, що здувають гострі контури слідів Парижа. На острові сьогодні вони, мабуть, ще будуть помітні, а завтра-післязавтра від них лишиться легенький натяк, ніжні ямочки.

Тільки один слід ніколи й нігде, ні від яких подувів не затирається (а навпаки розростається). Ти знаєш, єдина, який це слід. І яке щастя, що ми такий слід

* Продовження. Початок див.: Слово і Час. – 2015. – № 1 – 12; 2016. – № 1–4.

маємо. І які дрібнички – оці “драми”, оці вияви корчів бідних маленьких людей. І корчів од притисків життя, і проявів загальної хвороби сучасного суспільства. Ми трошки занадто суб’єктивні, Кохонько, коли так гостро засуджуємо бідну жіночку¹, – звідки їй знати інші напрями свого життєвого поведження? Правда, новий образ дуже чужий нам. Але не так уже й невідомий серед наших знайомих. Є й серед наших “друзів” такі самі, готові в сприятливих умовах на це саме. Але... “життя – прекрасне”.

Правда, Нун? І хай тобі буде ясно й прекрасно на душі, моя ясна! [Закрита поштова картка адресована, як і попередня].

№ 209

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Фізіополіс – Париж]

(17) 5 год[ин] 30-III-1932

От, я уже й на острові. Мій милий курінь зустрів мене дуже привітно, аж посміхнувся своїм затишком. Почуваю себе чудесно, навіть 2 год[ини] сну не дуже почуваються, – трошки лінь та й годі. Уже ходив гулять по острові й грав з Сонсоном у теніс¹. Та дощ нас загнає у хату. Я сів писати цього листа, а він, нахаба, шкрябається в двері й конче хоче ввійти.

Зазирнуло біде-біде сонечко. Тут же все помічається: і сонце, і вітер, і хмари, і пуп’янки. Наші троянди вже пустили кучеряве листячко. (Ух, який рвучкий, мокрий вітер! Аж шелестять наші шпалери на стінах).

Я мимоволі тут задає твою пропозицію наняти наш будинок і виїхати кудись із Парижу. А що як справді спробувати зробити це? Можливо, що за 2 т[исячі] в місяць можна буде здати якійсь тихій (може, навіть, бездітній) родині. Треба провести телефон, давати від себе оповістки й чекати. Хто зна, може, якісь американці й візьмуть.

Але з Дольто все-таки балакай², хоча я вже більше надій маю на найом будинку, ніж на інститут. А коли б, дійсно, змогли здати за 2 т[исячі], то на ці гроші ми чудесно могли б жити десь на Cote d’Azur або де інде на провінції. Автечко неодмінно б завели б і подорожували б по Франції, а то й, може, до Італії чи Еспанії чкурнули б. А, може, ти зайшла б у якесь бюро найму і розвідалась, чи є шанси тепер наняти за 2 тис[ячі]? (Телефон, якщо проводка коштує не дорого, все одно можна провести).

Хтось мені казав недавно, що це літо має бути неважне, так кажуть метеорологи. Отже, слід уже думати про виїзд на літо.

Чи бачила Глуцїє? Нагадай про письменницю і, може, навіть умовся на тому тижні привести її до нас. (Не думай, що хочу повторити “пройденное”, – дійсно, цікаво, що воно таке – фр[анцузька] письменниця. Чи є щось подібне до Жадки?)

“Сліди” вже притираються. Трошки вже дивно стає, через що такий гармидер вчинили? І яке нам діло до якоїсь там маленької жіночки, яка, бідна, нічого кращого не могла в житті навчитися. І нехай собі виробляє, що хоче, що ж нам до того?

Головне, – амбіція. Але коли знаєш, у чому головне, то воно від цього знання губить свою гострість.

Вже фіялки є, Кохонько! Зараз іти шукати – мокро. А завтра неодмінно пришлю в листі. Ну, йду шукати способу переправити цього листа на той бік. Може, човном доведеться везти його.

Цілую твої “окі” дорогі!

№ 210

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Фізіополіс – Париж]

31-III-1932

Немає від тебе сьогодні листа, – мабуть, завтра буде. Зараз поїду в Villennes, – вийшов увесь папір, треба купувати нову пачку.

У нас, мій золотий, іде запальна, безперервна робота: трава розсуває землю, випинає гострі шпичечки і на всіх чорних лисинах проростає зелений чубчик; дерева видушують із себе сиві, червоні, руді, всякого коліру буруньки; троянди хапаються закучерявитись якомога швидче; вітер гасає, гойдає, рве; хмари поспішають, хмураються; сонце регочить. Повітря насичене весняною вогкістю, небо густо синє на обрії. Я працюю при розчинених дверях (грубка топиться), і мені видко зелені стовбури тополів, металичний блиск Сени, рудяве поле за нею. Працюється мені сьогодні чудесно, легко, вільно. Чотири години проробив і встав як після чотирьох хвилин. І ніякого знаку після минулої безсонної ночі, ні крихітки втоми, чи ліні, як то буває після добре проспаної ночі. (А спав, правда, знаменито, при відчиненому вікні). Настрій, розуміється, бездоганний. Вже відновлено рівновагу; все проаналізовано, приведено до первісних причин, причини уважно й безпощадно розглянено, втокмачено їх на свої місця, вкладено так, щоб самі не бовтались, прив'язано гарненько, і в "бюрі" настав лад, спокій і дружня робота. Не питаю, як у тебе, бо вже відповіси, як побачимось.

Що мені треба на господарстві? Майже нічого. Все, що треба буде, я занотую в суботу. Все одно, хоч і дощ буде, я виїду човном, так що іди до пристані. Ні, я прийду до вокзалу тебе зустрічати. І підемо купувати. З Парижу привези: 1) гречаного борошна, бо, думаю, тут не можна буде дістати, 2) чистих рушників.

І візьми (якщо не буде занадто тобі важко) три полотна. Вибери сама ті, що, на твою думку, не шкода замалювати. Якщо не можна буде привезти фарби й полотна, то не суши собі голови, – ще рано малювати, нема ще помітної зелені на деревах і, мабуть, раніше як через тижнів два й не буде.

Ну, піду подивитися, чи нема листа від тебе, це остання пошта.

Ні, нічого немає. Одже, іду в Villennes. (Сонсон сидить на порозі й чекає на мене, думає, що підемо на прохід).

Будь здорова і весела, моя чудесна! Чекаю в неділю!

Посилаю "букет"!

№ 211

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Фізіополіс]

[31-III-1932]

Дітонько,
прийшла до мене М[ія]! Прийшла для того, щоб перевірити, чи дійсно ти поїхав. Побачила твою шубку й рішила, що це брехня.

Я викликала її на розмову. Сказала їй "всю правду чисту" й примусила відповідати. Дуже їй стало сумно. Дуже щиро заплакала. Сказала, що нічим не заслужила таких підозрінь, що ніщо не змінилося в її відношенні до добродія. Що він часто по-діловому ставиться до неї в фінансових операціях. Що, правда, робив вигляд, що для неї йде на жертви, але вона здає собі справу цілком добре, що він нічим для неї не поступається й свої інтереси боронить як не можна краще. Я кажу: "А пансіон в Ніце?" Вона: "Так це ж тільки слова, самі цяцянки. Я, взагалі, не вірю в слова. Обіцяти легко, але здійснити важко". Він торгувався, казав, що за перстень може дати тільки 1500. За квитанцію на браслети 1200 разом з годинником. І тільки після того, як М[ія] настояла, згодився дати 3000 за все. Ну, хіба ж це не комерція? Чому вона пішла до його балакати про справи, хоч ми їй пропонували влаштувати їх. А тому, що знає, що ми самі в скруті, що мусимо прохати в других, що їй соромно й тяжко складати ці турботи на нас, а самій нічого не робити. І от вона гадала, що коли їй вдасться дістати гроши в добродія, то вона з радістю приблизить до нас і розповість нам. Її страшенно вразило те, що я їй не вірю, що вважаю її здатною продатись. Після довгого часу й щирих гірких сліз, вона сказала мені: "Коли мене ображають, коли мені безмежно тяжко й безнадійно, коли я гублю віру в себе, в свої сили та якості, тоді я раптом згадую про те, що моє життя кристально-чисте, що я в бідности, в злиднях ніколи не подумала продатись, що

я встояла там, де б здали позиції майже всі жінки. І тоді моя гордість підіймає голову й я знаю собі ціну”.

Мені сумно, що я образила цю жіночку. Мені шкода її страшенно. Безпорадна, вихована в бурж[уазній] родині, в любові до розкошів, позбавлена в самому розцвіті всіх жіночих прикрас, всіх дрібних радощів, покинена, зганьблена, оточена жадними мужчинами й фальшивими приятелями, вона повинна, згідно з моїм бажанням, твердо тримати прапор честі і навіть ніколи не схибнути. Ні, це справді, занадто вже вимагати від жінки. Вона запитала: “Ви поділилися своєю оцінкою мене з вашим чоловіком?” Я сказала, що так. Видно було, що їй від цього безмежно тяжко, що ти поїхав під цим вражінням, що поділяєш мій погляд. Не знаю, як вона реагуватиме: чи напише тобі? Але перед розставанням вона запитала: “А Ви напишете Вашому чоловікові?” Себто, чи я напишу тобі, що вже майже переконалася в безпідставності моїх підозрінь. Так, майже. Є ще щось маленьке та невиразне. Може, просто з упрямства, щоб не визнавати своєї повної неправоти, але ще щось ніби є невиразне. І от, коли я в’являю, що все це неправда, що нічого нема в неї поганого, тоді стає мені боляче й невимовно соромно за себе й хочеться гаряче прохати вибачення за смертельну образу. “Я ненавиджу цього чоловіка. Він всьому виною, я не хочу й на очі пускати його, от тільки перстня заберу й кінець”. З ним вона й не снідала навіть в останній раз (“Присягаюся голівкою Ути”).

Якщо вона напише тобі – дай мені знати. Я прошу вибачити мене, але я мусіла написати тобі! Пошукай в твоєму серці трохи тепла й ласки до бідної істотки.
Твоя!

№ 212

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Фізіополіс]

31-III-[1932]

Кохання моє!

Спасибі тобі за чудові листи. Я скоро побачуся з тобою в твоєму гніздечку. Будь спокійний та ясний, мій єдиний.

Вчора бачила М[ію]. Написала тобі відчит. Сьогодні вранці зайшла до неї. Вона в піднятому настрою. Вона не хоче нічого “jouche”, нічого, що може мати вигляд послуги більш ніж дружої. Вона горда, чиста!

Я гадаю, що це тобі вона писала вчора вночі, бо каже, що пізно писала. Чи знайшла вона потрібні й, справді, щирі слова? Так, ти маєш рацію, занадто вже ми ставимо великі вимоги. Але тут є ще бік. Ставлення її до тебе. І от тут, можливо, що ти помиляєшся? Я ніяк не могла перевірити цього моменту, а він тільки тобою може бути вияснений. Знаю, що а ні вчора, а ні сьогодні М[ію] не бачилась з добродієм. Я весь час була в курсі її справ. Невже ця жінка вміє так брехати, бути такою щирою й брехати? Ні. Це не можливо.

Вона ще не знає, що ти не приїдеш цього тижня до Парижу. Сьогодні я їй це скажу, але можливо, що ти змінш свій намір і приїдеш? Сподіваюся ще одержати від тебе листа в відповідь на мого. Може, й від М[ію] був тобі лист і ти скажеш мені, яке він зробив вражіння. Якби ти рішив приїхати (щоб об’яснитись остаточно, перевірити особисто її тощо), то не вагайся через те, що мені сказав інакше. Я чекатиму в суботу до 3-ої. Коли тебе не буде, значить, ти вирішив не їхати, й я їду в неділю до тебе.

Так, я пошукаю бюро й спробую навести [довідки про] будинок. Я бачила маленьке, паршиве помешкання з 3-х кімнаток, з ванною. Меблі базарні, і за це, за півтемні 3 хатки 1400 в місяць. Так неже ж за наш ми не зможемо взяти 2-х тисяч?!

Привезли нам великий TSF². І я чула Київ: “Слухайте, слухайте!” Це було страшенно зворушливо. А Москви не чула. Не дуже голосно чути, але, може, голосніше й не можна? Апарат лишається в нас до половини того тижня.

До побачення, моя радість велика!!

R[оза]

№ 213

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Париж – Фізіополіс]

12 – IV-[1932]

Мій ясний!

Вчора мені не вдалося балакати з Skuder'кою¹. Сьогодні призначено на 6 год[ин] побачення. Я тобі напишу результат.

Бачила Мію. Вона не дуже здивувалася, що тебе немає в П[арижі], а в глибині душі може й задоволена, бо... в неї Боткін². Далеко раніше, ніж це треба. Одже, значить, це "чи" її привело в такий стан³. Розповідала про визиту до Репар'а⁴. Були гості, танці, випивка, але вона тільки 1 бокал шампанського згодилася випити й майже нічого не їла, бо була хвора всю ніч з суботи на неділю. (З'їла кільце ковбаси, мабуть, від того).

Пенар критикує наш план, лякає, що може не витримати, що забагато буде видатків, що всі векселі, що треба буде платити щомісяця, її замучать, що може по сусідству відчинитись инча крамничка. Крім того, соціальне становище Мії не вияснене.

У цьому всьому є правда. Мені також стає лячно, щоб ми цю жіночку не втягли в "невигодную зделку". Репар обіцяє взяти Мію до свого адвоката й все докладно вияснити. Будемо чекати вияснення.

Була розмова зі Skuder'кою. Вона не хоче підписувати. Каже, що Переп[елиця] обманом змусив її підписати дозвіл⁵. На мій аргумент, що ми б не купували землі, відповіла, що наш план міг би бути инчий. (Будівля в три поверхи). Коли ми почнемо проти неї процес, то вона, мовляв, почне процес проти нас за те, що не маємо права мати вікна на віддаленні меншім за 2 м від її стіни. А що краще нам сидіти тихо, й вона нам вікон не затулить. Пішла від мене дуже зхвилювана й каже, що не має часу та й знання, щоб дискутувати ці питання, але... ні за що не підпише. Я буду прохати Мішу⁶ побачитись з П'ером⁷. Може, вони до чогось добалакаються. Процесу й я боюся. Хто його знає, може й справді затулять нам вікна?! Дуже мені шкода турбувати тебе ціми справами, але що ж робити! Рідний мій! Не дуже турбуйся. Зрештою, може, це все зкінчиться миром та обійдеться парою тисяч. А як би не скінчилося, життя та спокій дорожчі за всі наші матер'яльні клопоти. Хай їм біс!

Миша не приїхав за Мією: хворий. Може, завтра приїде, якщо почуватиме себе краще. Ми пішли вдвох з Мією на прохід. Тепер 7 год[ин]. Я піду з Глуцями в кіно, бо йде цікавий фільм.

Дім наш повний тиши: зкінчилися роботи. T.S.F., сусідський, мовчить, бо я балакала з Varillet (згадала про cloison⁸ і це, здається, подіяло, хоч він і запевняє, що в умові не було сказано, щоб вона була до гори)!

Було сонце, але рідко й помалу. Я не брала ванни. Ти повинен поїхати в Villepines за провізією (Flocons d'avoine⁹ і фрукти). Напиши Мії телегр[аму]. Я її попередила, що в тебе ділове побачення в 2 г[одини], але краще попередити ще. Або ти, приїхавши до Парижу в 12, зайдеш до неї.

Тобі було не затишно вчора під час грози? Я думала про тебе весь час. Моя ніжність ясна! Голуб мій єдиний! Кохання моє! Хай тобі буде спокійно, повно, гарно!

Твоя

№ 214

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[З дороги до Праги – Париж]

[21- IV-1932]

10 годин

В мене немає німецьких грошей і я не можу послати тобі листа. Трохи болить голова від втоми та перебування без повітря.

Спала не багато, але спала, навіть бачила в сні наш дім, східці до тебе й чула твій голос. Ще 8 годин і я побачу Веру¹. Мені лячно думати про це, але думка має тільки два пункти: ти та вона. Я більше думаю про тебе. В'являю твій куточок,

трохи сонця на терасі, твої дорогі окі та руки в “пальчатках”. Бідні мої рученята! Скільки я до них чиплялась і як мені страшенно цього шкода. Як мені шкода всякого моменту, що я його псувала своїми вибриками. Ти мені вже це повинен вибачити, бо цього більше не буде.

Німецькі будиночки, неначе чоловічі голови. [Під цими словами графічне зображення трикутника у вигляді голови. – Н.М.] З віконницями вікна, садочки, чистота – аж занадто. Деревя ще голі, тільки сосни зелені та трава під сивим морозом. Старенька жінка, що їде зі мною, – куховарка Вишиваного, а потім його товстого ад'ютанта. Як це дивно, що я могла б довідатись багато дрібних деталей, якби було мені цікаво.

Тільки що бачила потяг військовий. Бідні діти, скільки їх поодривано від родин і живе в страшних умовах касарні. А скільки їх не повернеться додому, якщо...

Знову хмарніє. Холодно, як в зимі.

Величезні, гарні гарсони проносять каву в блакитних чашках, пляшечки молока з соломінками, щоб пити, загорнені в блискучий скляний папер, сандвічи – порядок, “обіліє”, ввічливість – надзвичайні.

Я їм свої фрукти й нікого не хочу знати. Забагато взяла з собою, навіть хліба всього не з'їм. Чудова річ наш режим. Ніяких спокус і ніяких витрат.

Тепер ти, може, вже снідаєш. Потім підеш перейтися, а потім в тебе буде візита. Що ж робити, якщо тебе мучитиме T.S.F? Ні, вчора день був виємковий: погода мінялася, та ще мій од'їзд. Сьогодні, напевно, ти реагував не так. Ти не повинен реагувати так сильно на це. Хай грає, а ти глузує з його, смійся, співай. Може, це допоможе й він перестане.

Можливо, що твій лист справить враження й консьєржа укоськують. Тоді ти спокійно житимеш дома. Голуб мій, не забудь дати М[іі] грошей. Скажи, що я доручила. А в неї діти ще шкло розбили!

Хочу, щоб тобі було гарно жити, щоб ти працював, щоб розважався, щоб робив гімнастику, щоб спав спокійно, вставав свіжим та бадьорим. Хочу, щоб дні не здавалися тобі довгими, щоб весняний Париж не драгував, а заспокоював. Тепер ти зовсім инчий. І реакції твої инчі. Тільки пиши мені не дуже рідко та пам'ятай, що ти моя єдина радість!

Швидко вже приїду. Тоді завтра напишу тобі докладного листа про стан В[іри].

Тепер хочу кинути листа.

Обнімаю тебе.

Твоя К[оха].

Мені не вдалося кинути листа. За годину будемо в Празі. Сонце, гори, голі дерева, свіжий вітер щипає за вуха. Сум солодкий від думки про тебе.

Хочеться додому. Малодушно страшно. Але я обіцяю тобі бути цілком спокійною, ставитись філософськи до найтяжчого. Для того, щоб бути корисною, щоб допомогти, я мушу володіти всіма своїми здібностями. А, крім того, це для мене самої і для тебе.

Ніжна моя радість! Спокій і щастя. Будь щасливий. Чуєш!? І мені буде добре.

Твоя.

[Лист адресований В. Винниченкові на паризьку адресу і переадресований на Фізіополіс. Датований упорядником за змістом].

№ 215

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Прага – Париж]

22-IV-[1932]

Мій єдиний, вчора бачила всіх. Боря з Мишею виїхали на двірець і, перед тим, як їхати до хати, ми з Б[орисом] балакали про Веру. Я знаю історію її хвороби, знаю початок та розвіток. Тепер треба, щоб мені припало щастя бачити її видужання. І я твердо вірю, що побачу його. Вона страшенно зраділа мені. Перше питання було: чи надовго, чи хочу їй допомогти, чи буду лікувати її. В Марієнбаді в неї бує

приступ такого гніву, що вона, яка ніколи не піднімала руки на дітей, дуже боляче була Джорджа по голові. Вера зараз має вигляд людини, що щось загубила. У неї фізично стан досить добрий: вона не товста, рожева, досить молода, але вираз розгубленості та страждання. Вона робить постійні зусилля щось зхопити, збагнути, зв'язати. Головний стан це – непокій. Страх за Б[ориса], за дітей, за їх матер'яльний добробут. Страх за дім, щоб не одняли, страх за борги, щоб не арештували за них, страх за здоров'я дітей. Самообвинувачення. Я винна в тому, що нас переслідують – я занадто багато балакала. У нас вороги політичні та ще якісь. Були, здається, слухові галюцинації, але тепер немає. Дразливість, скакання думок, непокій та страх. От це все. Да, ще думки про самогубство. Краще мені відійти, щоб не мучити тих, кого люблю.

У мене вражіння, що всі ці симптоми тимчасового характеру. Я, особисто, впливаю на В[іру] добре. Я примушую її саму розкривати помилковість її страхів. Я даю їй говорити, пояснюю, заспокоюю. Тепер бачу, що мені необхідно було приїхати сюди. Спасибі тобі, що послав мене, любов моя. Я зможу допомогти їй фізично. Є багато дечого, на що лікар не звернує уваги, та що має величезне значіння. Наприклад, шлунок, що не функціонує, приливи крові до голови від недостатку жельоз внутрішньої секреції.

Вона страшенно хоче видужати. Розуміє, що не завжди її турботи та жахи мають раціональну підставу. Дивна комбінація розумного з бредовим. Але все це не страшно. Я знаю, що вона видужає й швидко!!

Треба визнати, що причини для побоювань є. Якби я була на її місці – я б теж не спала та жила під гнітом небезпеки. Будинок гарний, ясний, з трьох кімнат та великої кухні-їдальні. Сад з двома деревами (5 вкрадено) та кількома кущиками малини, але все зкопано, розплановано під город. Посажена салата, посіяна морква. Краєвид гарний, лісок сосновий під боком. Коли-небудь це буде заселене місце, а поки що – лисувата гора, до якої добиратися з міста довго та дорого.

В хатах будинку меблів мало, та й вони позичені. Весь будинок збудований на землі, за яку заплачено 5 тис[яч], а коштує вона 25000. За самий же будинок нічого не заплачено; видано векселі, взяти гіпотеки. Щось дуже складне як фінансова комбінація. Я все це знаю від дітей. Сам Б[орис] ще не мав змоги балакати з мною про щось, крім здоров'я В[іри].

Я почуваю себе добре, твердо, спокійно. Настрій бадьорий, самовпевнений. Ніяких зайвих сантиментальностей щодо В[іри]. Мені навіть трохи дивно, що я так реагую на це нещастя. Я певна, що ще рік тому моя реакція була б іншою. Я дуже сама собою задоволена.

Діти знайшли, що я краще виглядаю ніж коли була останній раз в Марієнбаді. Сподіваюсь, що це не комплімент, але правда.

Я пишу під шум голосів, постійну зміну моїх пліменників, інтерпеляції. Через те мій лист хаотичний. Я хочу одіслати його зараз, щоб ти не довго чекав. Тепер я чекатиму твого листа. Я знатиму, де ти, як ти живеш, кого ти бачиш. Мені здається, що я вже давно-давно виїхала з П[арижа]. Що давно-давно не бачила тебе. Як завжди це буває, я вже хочу додому, але я хотіла додому ще не виїхавши з нього, бо ти лишався там, любов моя!

[До листа додана записка на окремому аркушику такого змісту:]

“Дорогой Владимир Кириллович!

Очень, очень вас благодарю, что отпустили ко мне Розу. Мне стало гораздо легче. Как бы я хотела, чтобы вы поселились тут с нами. Мальчики и Наташа шлют Вам привет.

Ваша Вера Я[ковенко]”.

[Лист адресований В. Винниченкові на паризьку адресу і переадресований на Фізіополіс].

№ 216

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Париж – Прага]

22-IV-32

Вчора цілий день було мені сумно, – гнітила погода, а крім того... порожнеча без тебе. Була в мене Мія, але... неважно. Мабуть, пригніченість моя винна, або ж... взагалі щось обірвалось. Не знаю.

Сьогодні (пишу в 8 ранку) хочу їхати на острів. Треба закінчити працю, побути самому, перебути цю гнітючу погоду на самоті. Може, все направиться. От тільки з листами як? Попрохаю М-те Gerard¹, щоб надписувала острів'янську адресу й пересилала. Приходили в день твого виїзду ввечері Глущі, дзвонили, я не відчинив. Лишили записочку, що були з візитою. Потім учора ще хтось разів зо два дзвонив, я не відчинив. Не хочеться нікого бачити. Все – порожне, нецікаве в цих людях. Краще бути на самоті з тобою і працюю.

Більше ніяких новин у мене немає, Дитинко моя. Вчора я навіть із хати не вийшов нікуди, і листів ніяких не було.

Зараз поїду на Бульвару², візьму своє перо й виїду в Villennes. Ти мені туди все ж таки не пиши, бо я там побуду до вівторка-середи й вернусь до Парижу – тебе ждати.

Хочеться мені дуже думати, що з Верою іде на краще, а надто з твоїм приїздом. Я навіть чогось зовсім певний, що так воно й є. (Від бажання, щоб так було?) Шкода тільки, що там (мабуть) умови обстановки ще не зовсім добрі. Правда? Сподіваюся мати від тебе хутко вісточку.

Не знаю, чи варто тобі бачитися з Сіром? А проте, може, щось довідаєшся про Сашу³. Мії натякали, що він “десь” у Празі. Може, брехали?

Вітай якнайсердечніше всіх од мене, а надто милу Верочку. Хай їй буде добре й спокійно.

Всією душою Твій.

Рішив їхати на острів тільки завтра, – може, від тебе що-небудь буде.

[Лист адресовано: V. p. B. Jakovenko (для Розы) Modrany u Prahy č 991 Na Lysinach Tchechoslovaquie]

№ 217

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Фізіополіс – Прага]

Villennes, 22-IV-32

Виїхав таки сьогодні на острів. [Тут вставлено: Сказав М[іі], що вітер надірває дах на тенті, треба, мовляв, їхати рятувати.] І добре зробив: зразу тут видужав. Не знаю, чи взагалі атмосферична депресія зникла, чи тут її немає, – почув себе на острові зовсім інакше ніж у Парижі. І стало значно тепліше, і сонце було цілий день (крізь хмари, звичайно). Я зразу роздягся й до вечора лазив голий. Посіяв газон, утоптав дошкою; поставив тин, – сусіда подарував (той, що в “хатній” теніс грає) – дуже привітний став.

В тенті все нагадує тебе, все говорить до мене тобою. От акуратно складені тобою моя сорочка і світер; от рештки твого борщу; от покладені тобою подушечки. І журно, і солодко, і вдячно. Хай тобі не буде тяжко, моя єдина.

А надворі захлинаються співом со-ло-вей-ки. Та скільки! Я аж отетерів, ухам своїм не хотів вірити. Але – “хвакт опридільонний”! Та й узагалі змін багато, – зникли чорні попалені латки, замість них ніжна, соковита, молодесенька зеленявість; ця сама зелень починає робити мур круг острова, він ще рідкий, але хутко погустішає; доріжки заростають кропивою; тенти обплітаються кучерявими шворочками троянд. Дуже радий, що виїхав. Закінчу роботу й спочину від Парижу. Глушам послав картку. Він ще й сьогодні при мені заходив, та фама сказала¹, що я ще вчора виїхав. Фама – зворушлива: вона так виражала мене на острів, наче мати сина-новобранця. Понапихала мені в валіску всього, що було в домі, навіть миндалі, навіть риж у баночці. Я вернусь до Парижу в середу. Фама буде пересилати мені листи.

Приїхав С-к². Немов би на постійне життя. Мія кривиться: надокучає обожанням. Воно, звичайно, не дуже весело мати весь час коло себе зідхача, але ж це людина, яка щиро їй добра бажає.

Правда, ти, мабуть, будеш не дуже здивована, що вже співають соловейки, бо й там у вас на ваших "Лисинах" десь теж вони тепер співають.

Я сподіваюсь, що ти ж мені докладно напишеш про все?

Ну, до завтра! Тільки по обіді поїду човном кидати цього листа до скриньки.

№ 218

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Прага – Париж]

Неділя 24? [- IV-1932]

Мій рідний, мій любий!

Я тобі послала два листи на Пар[иж]. Хотіла послати цього на острів, але не рішаюсь. Від тебе ж поки що нічого не мала. Це зрозуміло, й я не турбуюсь. Це мені тільки здається, що я вже цілу вічність з дому. Сьогодні третій день. За цей час можна констатувати значне покращення стану В[іри]. Але в неї перемішуються стани майже повної ясності розуму з великою путанністю ідей. Сьогодні вперше вона майже зовсім спокійна. (Це все відносно, звичайно). Але це велика радість. Вчора мені здалося, що цей процес затягнеться й навіть виникла думка про те, щоб перевезти її до клініки. Але сьогодні добре. Цікаво, як реагують на це діти. Наташа майже не переносить присутності матері.

[Наступна сторінка не читається через погану якість копії. Місяць і рік відправлення листа датовано упорядником за змістом та поштовим штемпелем].

№ 219

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Фізіополіс – Прага]

Villennes, 25-IV-32

Дістав від тебе, Дитинко, тільки одного листа з дороги. Але разом з твоїм прийшов і лист од Бор[иса] Вал[єнтиневича] до тебе. Я його, розуміється, прочитав. І з нього бачу, що тобі конче треба було поїхати до Праги. Я хочу вірити, що твій приїзд, твоя присутність, твої заходи медичні вернуть Вері здоров'я. Б[орис] В[алєнтиневич] пише, що випадки хвороби чергуються з просвітами і що цей факт не дає йому певности сказати, що є пакращання. Мені думається, що в тих обставинах, у яких була Вєра (без тебе), не можна було й чекати швидкого й рішучого поліпшення. Адже, напевно, щодня що-небудь викликало хвилювання, роз'ятрювало хворі пункти мозку. Я сподіваюсь, що з тобою видужання піде швидче й певніше.

Але скільки часу тобі доведеться там бути? Я дуже боюсь, що ти перетомишся, вимучишся, знищишся сама. Роби, Кохонько, все, що можна в тих обставинах, щоб берегти свої сили. І напиши мені негайно, скільки, на твою думку, часу ти пробудеш у Празі. Бери при цьому на увагу трошки й наше життя, без необхідности не затримуйся. Пам'ятай, що без тебе я напів-живу. "O, comte vous l'aimez!" – сказала мені одна жіночка, бачучи мене після твого виїзду.

Лежу на сонці й пишу цього листа. Чудна (нормальна, правда!) погода: то холод такий, що мерзне трава, то от тепло й душно як літом.

Кінчаю роботу². Працюю здорово, годин по 10-12. Завтра, мабуть, поставлю останню крапку. А післязавтра їду до Парижу й почну переписувати. Хочу закінчити переписку й обробку до нашого виїзду кудись на літо. Не знаю, чи лишусь у Парижі. Може, заберу машинку та й знову на острів. Тут я живу нормально і можу нормально по 16-12 годин працювати. А Париж – тільки напінання нервів усякими дрібницями.

Не знаю, коли ти дістанеш цього листа, бо сам нашим човном не повезу через Сену до скриньки, занадто важко, вода дуже прудка і сильний вітер, не можна посуватися. Дам якому-небудь робітникові, що тут працюють.

До мене, спасибі, ніхто в неділю не приїжджав (правда, холодно, вітряно, хмарно було), і я міг працювати без перешкод. Сьогодні теж ніхто не приїхав. (Глуц нахвалявся перед фаммою, що поїде на острів). Одже, здається, таки закінчу роботу й зідхну вільніше. Затяглася вона здорово, а викидати небагато чого буде. А проте побачимо. Яка її доля буде? Та сама, що й “Щастя”? Можливо. Ну, та “що буде, то буде, а ти, Марку, грай!” Одже, гратиму далі. Хай тобі й усім буде спокійніше й легше! Сердечний привіт!

Твій... Марко.

№ 220

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Фізіополіс – Прага]

Villennes, 26-IV-32

Ясна моя, вчора одержав твого листа (з приписочкою від Вері). Дякую тобі за все, а найбільше за тебе саму. Я дуже вірю, що ти виликуєш Веру, а що твій приїзд туди був необхідний, то про це вже ніякого сумніву немає. Завтра буде тиждень, як ти виїхала, – може, хутко вже й приїдеш?

Оце тільки що закінчив роботу. Ці дні працював, дійсно, сказано. Вчора з 7 ранку до 9 вечора, з перервою в годину на обід і вечерю. Сьогодні теж з 7-ої до 1-ої. Але й кінець уже. Буде аркушів 18 в 40000 літер. Для перекладу не годиться. Та й хай йому біс, що я буду себе в'язати їхніми паршивими 360 сторінками. Але ще будемо бачити. Тепер спочину день-два і за обробку. Завтра їду до Парижу. А там буду бачити, де лишитися для праці. Тут, на острові, спокійніше, здоровіше. Ну, та ти ж швидко приїдеш і тоді разом вирішимо.

Кохонько, зробив я свинство: не написав Жюльєті, а вона вчора бухнула мені (власне, тобі) на острів телеграму: “Турбуюсь, куди зникли, завтра виїжджаю”. Одержав я телеграму надвечір і вже пізно було летіти в Villennes відповідати. Сьогодні пошлю телеграмку і листа. Якщо виїхала, то, сподіваюсь, перешлють їй, а може, телеграма ще застане. Забув я зовсім, що обіцяв тобі написати їй. Ну, та нічого такого, зрештою, страшного немає.

Вариться каша в мене, двері в садок відчинені й звідти чути спів соловейка. Живе у нас. Це – головний співець на весь наш куток. А по обіді сам поїду в Villennes і здам листа. Бо вчора дав листа робітникові та й не знаю, чи вкинув у скриньку. (Каша, здається, підгоряє, треба йти мішати).

Так тобі подобається будиночок? А скільки землі? Чого так дорого вона коштує? Багато її, чи що? А скільки будинок обійшовся? Бідненькі вони, бідненькі! Дійсно, можна захворіти від тої купи прикрощів, що мусять бути в такій справі. Ми подібне щось знаємо вже. (Barillet нічого не відповів і як там TSF, не знаю, бо виїхав. Ти не дуже надавай ваги тому, що я тоді так погано реагував. Погода й твій виїзд виїмково зробили мене тоді таким нервовим. Більше, думаю, не буде такої реакції).

Написав Petit, що не може визначити дати, в яку пришле гроші, бо... якісь пояснення. Це мене трошки непокоїть. Але обіцяє в початку травня бути в Парижі й зайти до нас.

У Durville'я не був. Може, тепер зайду.

Оце й усі мої новини.

Міцно-міцно обнімаю тебе, моя єдина, й сердечно вітаю всіх.

Твій

[Збоку на першій стор. дописано:] *Напиши Жюльєті!*

№ 221

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Прага – Париж]

26-IV-[1932] вівторок.

Переді мною твоя фотографія, й я з ніжністю та солодкою радістю дивлюся на тебе. Ти – майже такий як зараз. Я не віддала цієї фото Вері. Мені шкода. От, яка я погана!

Одержала твої два листи. Той, що з острова, мене дуже й дуже заспокоїв. Але занадто вже багато соловейків, здається? В'являю собі, як затишно тобі стало там, і мені стає спокійно, бадьоро, весело. Роби все, щоб тобі було гарно. Моя ніжна ясність, мій любий, рідний, єдино-коханий!

Тут справа йде на краще. Є ще напружене шукання катастрофи, але дезорієнтація вже значно менша й ніяких галюцинацій. Я знаю, що мій приїзд мав величезне, цілком значіння для Веру. Це не випадковий збіг фактів. Я не думаю, щоб вона сама змогла вибратись з тої гущавини психологічного хаосу, в який вона попала в силу різних обставин. Крім того, що я їй дуже була потрібна, я була необхідна й для дітей. Наташа та Джорж перенесли на своїх плечах дуже тяжкий період. Я навіть не зовсім певна, що на Наталці це трохи не одіб'ється. Я мусіла їй довго пояснити стан матері та причини, що його викликали. Це неначе загибель божків, що їм молилися діти з того часу, як почали відчувати світ. З моїм приїздом зникла роззубленість, безперестанний страх і навіть сором за стан матері. Не сором, але конфуз швидче. Він ще є, коли приходять хтось з чужих, але вже менше. Цікаво спостерігати процес видужання. Зусилля, що робить мозок для відріжнення справжньої дійсності від її ілюзії. Тепер, як я вже тобі поясняла, Вера увільнилася від 1) галюцинацій, від 2) ілюзій, починає звільнятися від ложних 3) інтерпретацій. Процес ще не закінчений, але вже на дорозі. Я вживаю психоаналізу та аутосугестію. Не одразу, але по черзі. Обидва методи дають добрий результат.

Чи зможу я виїхати в четверг? Це ще для мене питання. Я хочу поїхати звідси тоді, як буду цілком певна, що В[ірі] ніщо не загрожуватиме. Але це тільки питання днів. Може, прийдеться провести ще днів 2-3 з ними. Ти розумієш мене, мій єдиний, ти знаєш, що так треба зробити. Ти так багато зробив вже для В[ірі]. Ти дав змогу мені спокійно поїхати до неї, дав мені ту силу, що допомогла мені виликувати її. Дав мені радість життя, якою я можу, може, заразити її. Якщо я маю якусь силу, то нею я дякую тільки тобі. Хвороба В[ірі] не тільки не впливає на мене, не заражає мене, а, навпаки, викликає ще більшу ясність думок, оцінки, і навіть відношення до процесу думання самого стає інчим. І, з другого боку, стає ще більш ясним, що єдино-важним в життю є здоров'я, що воно є джерелом всього цінного, й що той, хто його має, – має все. А ми з тобою маємо так страшно багато! Дякую тобі за все, що ти дав мені зрозуміти, відчувати! Дякую тобі за тебе самого й за те, що я до тебе почуваю. Ти – все.

Тут погода ясна, але холодно. Був один теплий день, що я провела в Празі. Багато лазила з хлопцями, бачила Град¹ та "Золоту вуличку" алхіміків², пам'ятаєш? Це було в неділю. Соловейків тут нема. Є шпак та жайворонок. Співають не дуже голосно, на жаль. Я тужу за тобою, за Парижем, за островом, за всіма нашими днями, прогулками, розмовами, за всім-всім. Я стараюсь робити гімнастику, але не багато встигаю, обливаюсь щоранку й хожу пішки. От і все. А останній час провожу з В[ірою] або дітьми. Я сподіваюся швидко [подальший текст написаний з лівого боку сторінки:] бути в тебе, і мені солодко стає від думки про це.

Любов моя! Твоя Р[оза].

[На лівому боці другої стор. дописано:] Передай мій привіт М[іеч]ці, теплий-теплий!!

№ 222

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Париж – Прага]

Париж. 27-IV-32

Моя Дитинко, порожньо без тебе в нашому будинку. Сьогодні приїхав і не знаю, що мені тут робити. У фамми помірає хлопчик, і вона невідомо коли зможе приходити. Я сам собі зробив обід, але чи зможу я весь будинок тримати в чистоті, – сумніваюся.

Тепер сижу в Глуцїв. Маруся занята з клієнткою, Глуща нема, але має ось прийти, я жду й думаю про тебе.

Бує у мене Шаша¹, бїдує, служби вже не має, прохав допомогти йому, – дав я 200 fr. З Мією неважно, вона робить помилки. Чи без тебе мені ніщо не миле? Мабуть. Завтра, можливо, почну переписку. Якщо піде робота, то попробую працювати в Парижі. Якщо ні – тікаю на остів (хоча з машинкою там не зовсім добре).

Дуже-дуже я радий, що Вері стає краще. Розуміється, не дивно, що вона захворіла при такому напруженні всяких тривоє, клопоту, страху. Що Наталка так реагує, то ти не дивуйся, Голубко, це реакція стихійного (не свідомого) нормального організму на не нормальне. Коли свідомість стане керівним фактором у житті, вона сама з дивуванням буде згадувати таку реакцію.

Цікаво, що ти в Празі побачила цікавого для себе? Чи маєш ти все ж таки побачитися з П²? (Якщо він є в Празі).

Varillet відповів дуже звичливим листом і обіцяє прикрутити консьєржа. Я його зустрів на вулиці й він на словах підтвердив. І про тріщину обіцяє подбати. Одне слово, не домурована стіна все ж таки щось дає. Сьогодні, принаймні, TSF не так кричає і не довго.

Хочу цього листа послати, вертаючись од Глуцїв, – вони мене лишають вечеряти в себе. (І як Марусі спало це на думку?!) Глуц працює на ярмарці (радянськ[ий] павільон). Трохи підробить, Маруся дуже задоволена.

Кохонько, пусто без тебе, все – несправжнє, якесь тимчасове, наче я весь час на станції дожидаюся потяга і все, що роблю, роблю тільки для того, щоб загаяти час до потягу.

Обніми за мене Веру і вітай усіх тепло.

Тут усі питають, коли ти вернешся. “Я не знаю” – оце моя відповідь.

Хай тобі добре-добре буде, моя єдина!

№ 223

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Париж – Прага]

Paris. 28-IV-32

Сьогодні одержав твого листа, в якому ти пишеш, що в четвер, мабуть, не зможеш виїхати, що, може, ще днів 2-3 пробудеш. Од цього мені сильно забилося серце й світ потеплів круг мене: бо це вже щось реальне, близьке, – що таке 2-3 дні, факт той, що через 5-6-7 днів я тебе побачу, ти будеш тут, і все оживе, і я буду дома. (Ти ж знаєш, що я дома там, де ти). І завтра я вже почну роботу, бо сьогодні тільки перечитував. А крім того, я сьогодні поганий: вчора Глуці нагодували мене консервами з України. Через те, що вони з України, я піддався спокусі. (Сині баклажани з морквою). І потім лаявся, – шлунок запротестував проти України, (одрижка). Значить, вони або несвіжі або просто шкідливі. На острові в мене ніколи не буває протестів. (Дійсно, яка чулисть виробилася!)

А через це я погано спав і сьогодні трохи млявий.

Оце вернувся з кіна, – був з Мією. Лежу в лоджії й пишу тобі. (Чому ти не послала хоч картки Мії? Вона ж тебе просила їй окремо написати. Пошли хоч із Берліну).

TSF працює значно менше, але я цілий день сидів у лоджії. Тут же хочу й з роботою влаштуватися. Так що й дихати буду чистим повітрям.

Дуже-дуже радий я, що твій приїзд дав такі хороші наслідки. Я, правда, й не сумнівався, а все ж таки думалось, що не так швидко будуть виразні результати. Ти зробила в десять раз, (а, може, й більше) більше, ніж найкращий професор. Аби тільки це закріпилося.

Не йдеться мені, Кохонько, з моїми працями. Нічого *Barbusse* не пише¹, а вже кінчається другий місяць. А ще сумніше стає, коли приходиться думка, що, може, він запитав у радянців і чекає від них одповіді. Відповідь, розуміється, буде відома. Підожду твого приїзду, а там будемо радитись, що робити.

Шкода, що ти не взяла руського тексту “Пророка”, може, щось би зробила з перекладом на німецьку. Але, коли найдеш український текст, то й з ним можна через Сербиненка². Я не дуже тим журюся, а все ж таки чому не спробувати посунути, якщо можливо.

Я тобі вже більше не писатиму, бо ти ж, мабуть, виїдеш уже з Праги. (Чи й цей лист тебе ще застане там?) Але ти ж мені з Берліну напишеш пару слів? В кожному разі про день і годину свого приїзду і листом і телеграмою повідомиш? Я на острів, мабуть, уже не поїду, буду чекати на тебе тут. Та й погода препогана, – дощ, сльота цілісінький день сьогодні. Це саме буде, напевне, весь час, нема ніяких даних, що буде краще. (Цілковита аналогія з минулим роком, я перевірів по своїх нотатках).

Дитинко моя, світло й тепло моє, швидче приїжджай!

Вітай усіх тепло-тепло від мене й обніми за мене Віру від усього серця!

Твій

№ 224

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Прага – Париж]

28-IV-[1932]

Мій любий, рідний, ясний, коханий!!

Я тобі так безмірно вдячна за все й за останнього листа зокрема. Ти сам мені пишеш, що можу лишатись, докі цього вимагатиме здоров'я Вери. Я написала тобі 2-3 дні зайвих, але це було трохи легковажно: треба все ж таки класти тиждень. Темп видужання досить швидкий, я б навіть сказала надзвичайно швидкий, бо я ніколи не в'являла собі, що психичні порушення можуть лікуватися майже так само, як і фізичні. Це відношення до “божевілля” має теж свої коріння в ідеалістичному світогляді. Цікаво, що сама Вера мені каже: “Ти зробила майже чудо. Ти можеш мати величезну практику серед таких хворих, як я, й можеш заробляти грошей скільки зхочеш”. Ну, все ж таки, очевидно, це не тяжкий випадок, а головне – вчасно захоплений. Я боюся радіти, але Вера, що застала в перший день, і Вера, яку я бачу сьогодні, – дві різні людини. Я не лишуюся зайвий час тут, тільки той, що буде доконче потрібно. Ти розумієш, що розвага тут не така вже велика, але я не можу жалітись а ні на брак уваги до себе, а ні на погани умови. Є в мене вільний час для прогулок, для читання, навіть для подорожів до [Праги], але я поки що не могла рішатись їздити туди частіше. Я ще не бачила Сір[ого], але завтра побачу й все розпитаю.

Ти їдеш до Парижу, мій ясний. Якщо, дійсно, тобі там працюватиметься добре, тоді лишайся, а то, мені здається, краще тобі було б жити на острові. Твоя фото ввесь час перед моїми очима. Вона дає мені таку радість, таку певність, таку силу. Я почуваю себе добре й фізично, і морально. Я говорила з Б[орисом] В[алентиновичем] довго. Це – дуже розірвана людина. Він [подальший текст – з лівого боку цієї й першої сторінки і над текстом першої] не може, бо не знає, що треба. Він має тільки шматочки принципів, яких не може зв'язати. Я зрівнюю його з тобою й мені стає сумно за Веру й дітей. Але такі, як ти, родяться раз в сто літ, а такі, як він, – щодня.

Обнімаю тебе, моя гордість, радість моя. Твоя Р[оза].

Коли б я була вдома, я б вже чула твою нову річ!! А мене нема! Це дуже тяжко мені.

№ 225

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Прага – Париж]

29-IV-[1932]

Ясний мій! Я така рада, що ти закінчив працю!! Це для мого приїзду буде найкращий подарунок. А читатимеш мені її так, щоб ні одна душа нам не заважала. Ми все зачинимо, а ще краще – скажемо, що виїхали з Парижу. Я так тепер чекатиму цього дня. И я рада, що не слухала початку.

Я сижу на сонці, на яркому сонці, та пишу тобі. По доріжці ходить безхвостий варан, деткін пітомець, спека, спокій, праця на полі. А в домі – Вера, з стражданням на обличчю, з постійним, неодступним страхом за всю родину та за кожного її члена зокрема. Постійна, безперестанна мука душевна. В неї справжній спокій буває тільки під час сну. Але, як і до всього, що повторюється, ми всі звикли, і це вже майже не помічається намі. Покращення в її стані помічається й далі. З кожним днем, але темп більш повільний, ніж в початках. Головне, що причини цієї хвороби та її коріння лежать дуже глибоко. Будинок з'явився тим останнім каменем, що добив остаточно Веру. Я тобі все розповім, як приїду. Скажу тільки, що не повелося їй в життю.

Землі під будинком 525 кв. м. Ти знаходиш, що це задорого? Я гадаю, що ні. Але все це їм занадто важко піднести. Б[орис] зіпсував життя й собі й цилій родині через свою непристосованість та зарозумілість. Всі наші прикросці – ніщо перед тою купою непереможних труднощів, у яких вони живуть. Ну, годі про це.

Дуже прошу тебе зйти до Durvil'ів, бо боюся, щоб він не затримав грошей на підставі нашого спізнення. Жульєті я напишу. Це нічого, що ти забув: це теж трохи формальний за нас непокій, а, крім того, бажання дістати грошей в нас.

Так Petit буде в Парижу сам? Запитай його, коли саме, щоб тобі його не прогавити. Будь з ним дуже чемний та обіцяй всячески поміч на майбутнє, якщо він буде коректним з цим боргом. Я зовсім певна, що він не зажилить, але на майбутнє ця легковажність нам урок. Правда?*

Я розповіла Б[орису] В[алентиновичу] випадок з Petit, змінивши ролі, й він мені відповів, що розписка має ту саму вартість, що й вексель, і так само має відповідати перед судом той, що не плотить. Так що будь цілком, цілком спокійний за це. Чуєш?

Передай Мітці мій сердечний, ніжний, щирий привіт та поцілунок і скажи, що писати мені зараз тяжко з ріжних причин. Чи є в неї гроші? Чи не бідує вона? Потурбуйся за неї, хоч я знаю, що Сін** там, а це завжди спокійніше. Напиши мені про її справи. Ти це встигнеш.

А Глушів ти зовсім закинув? За що? Бідні Глущенята, їм, напевно, боляче це. Ну, та ти сам собі пан.

Ніжно, міцно горнуся до тебе, моя радість.

Твоя.

Я бачила Сірого. Саша тільки що нібито приїхав до Праги. Я прохала довідатись напевно. Чи бачитися мені з ним? Себто, чи робити спробу, бо невідомо, чи він зхоче. Скажи М[іі], що чоловіка її тут нема, що як він був тут, то заходив до Сір[ого] щодня. Але вже місяців зо 3 його нема.

Сірий був дуже радий мене бачити. Він в досить гарному фізичному стані. Навіть трохи схуд, а головне – очі не червоні. Бачучи ці зміни, я запитала: “А чи Ви оженилися?” На що він мені, засоромившись, відповів: “Да”. Вона – 29-літня розведена моравка. Мова – чеська в родині, дитини від його немає, але має дівчинку від першого чоловіка, яка в баби. Тримає жінка його в строгости: “А ні пити, а ні курити”. Це, звичайно, все добре, але міщанство, мабуть, аховоє. Це відчувається. На жаль, я її не побачу. Сірий ще має надію ліквідувати стан “Дзвону”. Веде переговори з Держ[авною] Книгою й сподівається². Але заздалегідь не хоче нас “обнадьожувати”. От тобі всі новини цього міста для мене. Тут відомо, що ти живеш як анахорет і їси сиру бараболю. Але коли я сказала С[ірому], що ти працюєш по 12 год[ин], купаєшся в Сені та не зтомлюєшся, він запитав “рецепт молодости”. Сам він каже, що життя лишилося йому 10 років. Це – неправда. Він далеко більше проживе. Я розповідаю тобі всі ці дрібниці, але хочу від тебе теж листа з дрібничками. Я жадна занадто стала. Це ти мене розбештав. Ти в Парижі вже. Як тобі там? Як я думаю про це, то в мене серце починає трепихатись, і задріть охоплює до всіх річей навіть, що тебе оточують. Ти – мій любий, моя

* Аркуші в листі переплутані, багато дописано на полях, послідовність писання простежити важко, тому текст далі викладено, виходячи з логіки змісту. – Н. М.

** Так в оригіналі. Можливо, син, бо Розалія Яківна часто плутала українські літери і та и. Нечітко написана й перша літера, може читатися і як мала, і як прописна.

велика, безмежна ніжність, мій спокій і весь рух та зміст. Ти – просто життя все. От це правда, найкраще определение (не знаю слова!). Я тобі написала, що ще з тиждень лишуся. Це той срок, що я собі поклала остаточно. Я виїду до Берліну в кінці тижня, мабуть, в четверг. Пробуду там днів 2-3. Значить, на початок слідуєчого чекай на мене. Не думаю, щоб щось затримало мене довший час.

Судячи по темпу видужання, мій розрахунок зроблений добре. Отже, швидко я буду з тобою. Ти не можеш собі в'явити, як моя душа тужить за тобою! Твоя. Віра страшенно зраділа твоєму листу, й він її дуже підбадьорив.

Хай тобі буде спокійно, щасливо, ясно на світі. Твоє щастя – це все. Ти з нами!!

№ 226

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Париж – Прага]

Париж. 30-IV-32

Сумненького листа ти мені сьогодні прислала, Голубонько моя: ти лишаєшся ще на тиждень. Я розумію, – може, це й необхідно, але ця необхідність не міняє мого становища. Мені порожньо, Кохонько, мені страшно трудно без тебе. Ти – мій зв'язок з світом, я тобі вже казав це. Інші люди тут, у Парижі, (наші "приятелі") не заповнюють і сотої долі прориву від твоєї відсутності. А без зв'язку з світом дуже важко жити, а надто для мене. Харків (чи Москва?) обкарнали мене з цього боку скільки вони могли. І коли ще життя карнає, то стає зовсім трудно.

Я цим, єдина моя, не хочу сказати, щоб ти неодмінно негайно виїжджала, – коли конче треба, то будь там стільки, скільки треба. Але пам'ятай, що мені порожньо без тебе і часом дуже-дуже тоскно.

"Приятелі" наші тільки тоді нами цікавляться, коли... Ну, та ти знаєш, коли, хай їм всячина.

Єдина в мене тепер розвага: радіо (не сусідське, що дуже примовкло), а наше. Я змінив лямпочки, і апаратик наш став чудесний, всі парижські станції чути дуже гарно, – чисто, ясно, без хрипів, одділяються легко, гунявості й металичности звуку немає, одне слово – "удовлетворительно". Вечорами лягаю в салончику на каналі, ставлю опарлера1 коло себе й слухаю годинами.

Пробую переписувати, але машинка наша не зовсім справна, спотикаються літери, налізають одна на одну. Це затримує роботу.

Коли б я знав, що ти затримаєшся, поїхав би на острів. А тепер і не знаю, що робити, розгубив рахунок і не можу зорієнтуватися, коли ти можеш бути в Парижі.

Погода тут препогана, так що й на острів не дуже тягне.

Ти нічого не згадуєш про побачення з П. Мабуть, забула? Побач[ення] з Сір[им] ні трішки мене не цікавить, крім прикроців, воно нічого не може дати. Хотів тобі навіть написати, щоб і не бачилась, та тепер уже, мабуть, пізно.

Вітай тепло-тепло Веру і всіх. Всією душою обнімаю тебе.

Твій

Не знаю, чи писати ще тобі на Прагу, все ж таки ти, мабуть, у вівторок-середу виїдеши. Правда?

[На лівому боці сторінки дописано:] В Берліні неодмінно поінформуйся щодо можливості твоєї практики й життя. Може, переїдемо до Берліну?

№ 227

Володимир Кирилович – Розалії Яківні

[Париж – Прага]

30-IV-32

Можеш сміятися з мене, Кохонько: я оце стояв перед твоїм портретом і говорив до нього так, як би говорив до тебе, – вголос і з такою тугою, що аж злякався. Єдина моя, рідна, світло моє, – не можу без тебе. Сам себе лаю, сміюся з себе, а нічого не вдію, – тужно за тобою без міри, все болить. Телеграфуй мені з Праги як виїжджатимеш, щоб я хоч знав, скільки мені ще чекать. І не лишайся в Берліні більше двох днів. Чуєш? (Хіба що, дійсно, конче треба для якоїсь справи).

Сижу в кабінеті. Вікно відчинене, післядощова свіжість дихає мені на голову, рв'якають авта з Vaugirard¹, собака гавкає, а у нас тихо-тихо. І було б так чудесно, так затишно, так блаженно-повно, коли б ти була тут.

Завтра ніби маю поїхати на острів на 2 дні. Але в дійсності не поїду. Чого? Не візьму ж я машинку на два дні. Побуду тут, але абсолютно сам. Ніхто до мене не заходить. Навіть Глуц ні разу не заглянув, хоча я його прохав зробити мені одну послугу і зайти сказати або записку лишити. І не зайшов, і не зробив. Чи не характерно: знають, що я їм їсти не дам, чого ж заходити. Я міг би захворіти, зникнути й ніхто б не знав. Гидко від таких "приятелів".

Собака, коли її годуєш, принаймні прив'язується і другом стає. А ці кишиньовці...² [Наступний рядок жирно закреслений]

Завтра піду лазить по вулицях, – 1-е Травня. Та, розуміється, не те воно буде, що в СРСР. Правда, й там не все гаразд, та все ж таки краще, коли палицею виганяють на вулиці святкувати, ніж коли палицею заганяють з улиці за святкування.

2- V Ріши був не посилати цього листа, бо гадав, що виїдеш десь у вівторок. Але твій лист, що сьогодні одержав, каже, що виїдеш тільки в четвер. Значить, цей лист, може, ще й застане.

У мене, Дитинко, абсолютно нічого нового немає. До Durville'ів я не пішов, а тепер уже пізно. Та можна буде й потім порахуватися. Як же вони можуть одмовитись через те, що не взяли 25-го?

Від Petit був ще один лист, підтверджує і запевняє. Я спокійний, бо бачу, що, дійсно, не бреше.

Я живу в цілковитій самоті. Вчора й слова ні до кого не промовив. Стукаю на машинці, слухаю радіо, трошки хожу та й годі. Ніяких листів, ніяких візит.

Ще тиждень без тебе. Цей раз мені ще трудніше випала твоя подорож. А в твоєму листі нема навіть певності, що здоров'я Вері направилося як слід. Це дуже-дуже мені сумно, – за неї й за них усіх, бідних. Як же буде далі? Може, весна надасть їй більше сили боротися з хворобою?

Ти нічого й не згадуєш про побачення з П. Невже, справді, забула? Чи навмисне нічого не пишеш?

А де ж кінець-кінцем Саша? Так і не відомо нікому?

Я на острів досі не поїду, ждатиму тебе, бо розминемся.

Фамми й досі немає. Не знаю, чи помер уже хлопчик, чи ще ні.

Вітай сердечно-сердечно всіх од мене, моє світло і радість життя.

Твій

№ 228

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Прага – Париж]

1 мая – [19]32

Мій, мій любий! Сьогодні перше мая, свято весни й волі, а я не з тобою, й, може, тобі теж не дуже добре самому вдома. Я багато думала про тебе сьогодні. Я завжди про тебе думаю, або навіть не думаючи, відчуваю тебе, але сьогодні особливо. Мені так тужно без тебе, так бідно, так порожнє... Я знаю, що роблю велике, незрівняне ні з яким инчим, індивідуально-доступним ділом, діло. Я рятую розум і душу людини, яка варта рятунку. Я з радістю та гордістю бачу, як щодня яснішає її розум, як приходить свідомість, правдива оцінка фактів, як стають доступними їй найскладніші мозгові операції (порівнюючи, звичайно). Сьогодні ми ходили пішки. Досить багато, біля 2 годин. Це – багато для неї, й в кінці вона почала трохи фантазувати. Але це було не довго й після того зовсім ясно розмовляла зо мною.

Вже вечеріє. Завтра – понеділок. Я напишу Саші та попрохаю в нього побачення. Можливо, що він відмовить, або нічого не відповість. Це – нічого. Але швидче він згодиться. Тоді поговоримо. Я нічого особливого не сподіваюся від цієї розмови,

але все ж таки хотіла б бачити його. Та й Сірого ще хочу побачити. Він тепер зо мною трохи вільніший. Я хожу, балакаю, силуюсь читати (невдало), але тепер, коли Вері краще, все думаю та думаю про тебе. Я так безмежно потребую тебе, я така бідна без тебе, я, як рослина, що її посаджено в льох. Любов і ніжність, світло та життя моє! Тягнуся до тебе всіма клітинками, всіма фібрами мого іства.

[Зліва цього аркуша написано:] Сердечно і дружо вітаю Вас, а про все розповість Розалія Яковлевна. Ваш Ю. Сірий.

[Над текстом першої сторінки в перевернутому вигляді дописано:] Здається, П. немає. Якщо він буде, то побачуся, я рішила це сама!

№ 229

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Прага – Париж]

4-V- 32

Мій єдиний! Мені так сумно, що роблю тобі прикроці! Голуб мій! Вибач мені за це все, за твою самотність, за чекання, за тугу. Але знай, що й я вся тягнуся до тебе, з тремтінням від нетерплячки, думаю про приїзд додому, що я не для власної примхи сижу тут. Я вирішила день свого виїзду. Виїзду в п'ятницю, бо в четверг в мене ще має бути побачення. Це незручно, що приїду до Берл[іна] в суботу. Там тільки до обіду можна когось побачити, а неділя неприємна тим, що всі десь виїздять. Але я все ж таки виїду в п'ятницю. В 11 вечора буду на місці й зранку почну улаштовувати свої справи. Я пробуду мінімальний час без тебе. Якби я знала, що моя відсутність безболіно перенесеться тобою, тоді б я ще лишилася, але так – я не можу. Я хочу бути коло тебе в тяжкі для тебе години. За себе я вже говорила тобі, як мені без тебе. Щоб давати другим, треба звідкилась брати, а брати я можу тільки від тебе. Ти моє джерело життя. Ти – спокій, ясність, енергія, радість. Я живу тим зарядом, що привезла від тебе, але його лишається небагато.

Вера в кращому стані, але не в такому, щоб його можна було вважати безпечним цілковито. Я їду, а сама не знаю, чи мій виїзд не зробить ще одної травми, чи не обострїт хвороби. Але що ж робити? Яка певність, що ще через тиждень вона буде в стані переносити різні струси та штовхани життя. От, я й їду. Хай буде, що буде. Бідна Верочка, бідний Борис та діти. Я постараюся спокійно ставитись до їхньої долі, й ти мене підтримай в цьому. Добре, Дитино моя?

Любов моя и спокій мій. Я нікого й нічого не хочу, крім тебе. Для мене Париж зливається весь в одне твоє ім'я, й коли б ти жив десь інде, десь в глухому кутику землі, той кутик був би для мене цілим світом. І тоді мені навіть страшно стає від такого почуття, але воно є й я не хочу инчого.

Я довідаюся про можливість практики в Нім[еччині], про все, про що ми згадували, постараюся довідатись.

Ти вже мені, мабуть, не писатимеш. Так от, чекай від мене листа з Берліну. Якщо зможеш знайти адресу Серб[иненка], пришли на Тамару. Але це не встигнеться, мабуть.

Тепер вже не довго тобі чекати. Ще кілька день і я буду біля тебе. Без болю не можу думати про це. Краще не думати!!

Твоя, твоя Р[оза]

№ 230

Розалія Яківна – Володимир Кириловичу

[Прага – Париж]

[8-V-1932]

П'ятниця

Рідний, рідний мій!

Я їду до Берліну. Сподіваюся, що вже в неділю ввечері зможу виїхати до тебе. Ой! Але, якщо щось реально потрібне мене затримає, то ти почекаєш ще один день. Це я собі так говорю. Я мушу щось реальне розвідатись. Головне те, що я рушила

з Праги. Тепер швидко-швидко. Вчора в мене була розмова дуже інтересна. Якщо вірити, не друкується річ з чисто технічних причин. Що вона (зміст її виклала я) дуже актуальна, дуже потрібна, що питання індивідуального життя зовсім не занедбане. Що ти можеш бути абсолютно певним, що все це розрішиться позитивно й книга побачить світ. Я вірю в це цілком! І ти повинен повірити!

А. А. був дуже милий, дуже сердечний та щирий¹. Прохав переказати тобі найщиріший привіт, прохав писати йому. Обіцяв зробити з свого боку заходи, щоб прискорити вихід книги. Я розповім тобі всю нашу розмову дома, а тепер я буду складатись. Ти повинен бути спокійним і радісним тепер та добре використати останні деньки свого холостяцького життя. Да, мій єдиний?!

Я телеграфуватиму тобі день мого виїзду як тільки зорієнтуюся. Якби тобі щось конче було сказати мені – телеграфуй до Тамари. Я завтра ж з нею побачуся.

От і все. Верочка в гарному стані, й мені не страшно її лишати. Спасибі тобі за все-все, Любов моя!!

Твоя Р[оза].

Коментарі

№206

¹ *Сена і Уаза* (фр. Seine-et-Oise) – колишній департамент Франції, створений внаслідок Французької революції у 1790 р. з центром у Версалі; ліквідований у 1968 р.

² *Sicher ist sicher* (нім.) – краще перестраховатися, ніж шкодувати.

№207

¹ *щоб ти ніяких операцій з купівлею Credit National не робила* – Креді Насіональ (Національний Кредит) – один із спеціальних фінансово-кредитних інститутів Франції, до яких належать Національна ощадкаса, Банк зовнішньої торгівлі, іпотечний банк “Креді фонсьє”, кооперативні кредитні установи, каси муніципального кредиту, фінансові й страхові компанії тощо. Французька банківська установа, створена згідно з законом від 10 жовтня 1919 р. на рубежі приватної сфери і сфери впливу французької держави. Тут ідеться, очевидно, про купівлю облігацій цієї установи.

² *Зараз піду шукати Фюртена* – Із щоденникових записів Винниченка можна зробити висновок, що Фюртен – це чоловік, який часто приходив на острів для туристів, давав їм поради в господарських справах і надавав деяку допомогу (*Винниченко В. Щоденник. Т. 4. 1929 – 1931. – С. 306, 309, 312*). Через нього Винниченко передавав листи, щоб той кинув їх у скриньку.

№208

¹ *гостро засуджуємо бідну жіночку* – Ідеться, очевидно, про Мію, близьку знайому Винниченків, які переймалися її життєвими проблемами (див. листи №210, 211, 212 та ін.).

№209

¹ *грав з Сонсоном у теніс* – Сонсон – пес.

² *з Дольто все-таки балакай* – Дольто – особа не встановлена.

№212

¹ *Вона не хоче нічого “louche”* – louche (фр.) – підозрілий, двозначний.

² *Привезли нам великий TSF* – TSF – радіоприймач, аббревіатура від Transmission sans fil – трансляція без проводів.

№213

¹ *балакати з Skuder'кою* – Ідеться про Джанет Скуддер (див. лист №175, прим. 4).

² *в неї Боткін* – Боткін – цим словом у листах називали критичні дні в жінок.

³ *це “чи” її привело в такий стан* – слово “чи” в листах означало статевий акт.

⁴ *про визиту до Пенар'а* – Пенар – знайомий Винниченка, який допомагав улаштувати справи Мії.

⁵ *Переп[елиця] обманом змусив її підписати дозвіл* – Перепелиця Степан (1884 – 1932) – колишній член УПСР, знавець української фінансової кооперації, міністр фінансів УНР у січні-лютому 1918 р. В еміграції допомагав В. Винниченкові налагоджувати контакти з французькими видавництвами та будувати будинок у Парижі на вул. Еміль Дево. Був посередником при купівлі В. Винниченком у Джанет Скуддер земельної ділянки для будівництва нового будинку.

⁶ *Я буду прохати Мішу* – Особу не встановлено.

⁷ *побачитись з П'єром* – Особу не встановлено.

⁸ *заадала про cloison* – cloison (фр.) – перегородка.

⁹ *Flocons d'avoine* – вівсяні пластівці.

№214

¹ *я побачу Веру* – Ідеться про Віру Яковенко, молодшу сестру Розалії Яківни.

№216

¹ *Попрохаю М-те Gerard* – Особу не встановлено, можливо, сусідка.

² *поїду на Бульвару* – Паризькі бульвари (фр. Boulevards parisiens) – важлива частина міської ідентичності Парижа. Бульвари були споруджені на місці колишніх міських фортифікаційних споруд, що мали концентричну форму. Назва “бульвар” походить від голландського слова *bolweg*, яке спершу означало оборонний мур, а згодом вал. Обсажені деревами алеї, які служили для прогулянок, облаштовані на колишніх фортечних валах, зберегли за собою назву бульварів. Три ряди паризьких бульварів концентричними колами обрамляють найдавнішу частину Парижа, острів Сіте: внутрішні – 1) Великі бульвари, які довгою дугою огинають північну частину історичного центра Парижа; 2) Бульвари, побудовані на місці муру, де проходив митний кордон міста, ці бульвари не мають окремої загальної назви 3) Бульвари маршалів, побудовані після знесення Тьєрського муру. Так звані Периферичні бульвари зберігають ідею кільця, але не мають того соціального й культурного значення, як решта згаданих паризьких бульварів, вони фактично є окружною дорогою Парижа.

³ *щось довідаєшся про Сашу* – Ідеться, очевидно, про чоловіка Мії.

№217

¹ *фама сказала* – Фама (фамма) – Можливо, що схильний до словотворення Винниченко так називав хатню робітницю – жінку-француженку (похідне від *femme* (фр.) жінка).

² *Приїхав С-к* – Очевидно, Севрюк. Севрюк Олександр Олександрович (1893 – 1941) – політичний діяч, член УПРС, член Української Центральної Ради, посол УНР у Берліні. У 1920 – 1931 рр. – у Франції, де був провідним членом заснованої в 1925 р. радянської громадсько-політичної організації – Союз українських громадян у Франції. З 1931 – в Німеччині, де загинув при загадкових обставинах. В. Винниченко вважав не безпідставними підозріння, що Севрюк був подвійним агентом радянських і французьких спецслужб (*Винниченко В. Щоденник. Т.4. 1929 – 1931. – С. 18 – 19*).

№219

¹ *“O, comme vous l’aimez!”* (фр.) – “О, як ви її любите!”

² *Кінчаю роботу* – Винниченко в той час працював над романом “Нова заповідь”.

№221

¹ *бачила Град* – Празький град (чеськ. Pražský hrad) – Празька фортеця, аналогічна кремлю у східних слов’ян; традиційна резиденція чеських володарів, деяких імператорів Священної Римської імперії, з 1918 року – резиденція президента Чехословацької республіки.

² *“Золоту вуличку” алхіміків* – Золота вуличка або вулиця – найменша (шириною лише 1 метр) вулиця в Празькому Граді, в Празі. Її особливістю є маленькі різнокольорові двоповерхові будиночки, розташовані обабіч вузької дороги. Побудована в кінці XVI ст., вуличка має таку назву тому, що на ній, за легендою, жили алхіміки. Вони не тільки намагалися віднайти еліксир вічного життя – філософський камінь, а й хотіли навчитися перетворювати будь-який метал у золото.

№222

¹ *Був у мене Шаша* – Цим ім’ям в оточенні Винниченка називали двох Олександрів: Шрайдера і Севрюка. Про кого саме тут ідеться, сказати важко, бо Шрайдер жив тоді в Парижі, а 22 квітня 1932 р. (лист №216) Винниченко писав: Приїхав С-к (очевидно, Севрюк).

² *Чи маєш ти все ж таки побачитися з П?* – Ідеться, очевидно, про Полоцького Олександра Аркадійовича (1886 -?), який кілька років працював на керівній посаді в філії Московського народного банку в Празі. Прихильно ставився до В. Винниченка. 1928 р. повернувся в Україну, в 1928–1931 рр. – заступник наркома освіти України, 1931 – 1933 – радник радянського повірства в Празі, з 1933 р. по травень 1934 р. заступник наркома легкої промисловості, з травня по грудень 1934 – директор Укркниготоргу. У грудні 1934 р. був заарештований, звинувачений у тому, що належав до української контрреволюційної організації боротьбистів, яка готувала повалення радянської влади на Україні і створення незалежної буржуазної української республіки, а також готувала терористичні акти проти керівників радянської влади і комуністичної партії. Засуджений до 10 років позбавлення волі у виправно-трудовому таборі. У кінці 1920 – на поч. 1930-х рр. час від часу бував у Празі. Винниченко сподівався через нього дізнатися, чому в Україні не видається його трактат “Щастя”.

№223

¹ *Нічого Barbusse не пише* – Ідеться про Анрі Барбюса. Анрі Барбюс (фр. Henri Barbusse; 1873 –1935) – французький письменник-марксист, журналіст. Почесний іноземний член Академії Наук СРСР (1933). З 1923 р. – член Французької комуністичної партії. У своїх творах пропагував комунізм, висловлював підтримку політики СРСР і Сталіна особисто.

В. Винниченко сподівався, що А. Барбюс напише передмову до його трактату “Щастя” і посприє його виданню у Франції. Він надіслав йому в перекладі французькою мовою рукопис твору і 23 березня 1932 р. занотував у щоденнику: “Лист від Барбюса. (Дуже схвальна відповідь і обіцянка зайнятися “Щастям”, як тільки звільниться від деяких зобов’язань, що

в рукопис вже заглянув, бо переконаний, що “така дуже революційна книга нелегко знайде собі видавця” (Щоденник Володимира Винниченка // *Слово і Час*. – 2000. – №9. – С. 52). 25 червня записав: “Лист від Барбюса. (Прочитав “Щ” з найвищим інтересом. Книга, яка може служити вихованню нової людини. Два дефекти теж виявив: довга, а не роман. Треба або розбивати на два томи, або давати в одному, дуже товстому. Боїться, що участь у видатках по виданню заведе мене занадто далеко)” (Там само. – С. 53). А в листі до Ю. Тищенка від 3 травня 1933 р. В. Винниченко повідомляв, маючи на увазі А. Барбюса, що “один видатний комуністичний французький письменник”, що читав книгу в перекладі, “написав мені про неї: “Це така революційна книга, що у Франції на неї буде дуже важко знайти видавця”. Та так воно й є” (*ЦДАВО України*. – Ф. 3803. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 213-214).

² *через Сербиненка* – Сербиненко Андрій Миронович (? – 1945) – український громадсько-політичний діяч та кооператор, член Селянської спілки та Української Центральної Ради, входив до складу Київської губернської земської управи, виконавчого комітету Київської губернії. У 1918 р. переїхав з Києва до Парижа. У 1920-х роках – до Берліна, де займався кооперацією та був власником книгарні з 1920 р. У 1920 р. від Дніпросоюзу за дорученням уряду УНР був одним з організаторів Об’єднання центральних українських кооперативів, яке проіснувало до 1923 р. Займався перевезенням і реалізацією книжок в Україні. Пропонував Винниченкові свої послуги у справі перекладу його праць на англійську та німецьку мови (*Винниченко В. Щоденник*. Т. 4. 1929 – 1931. – С. 208).

№225

¹ *Сірий ще має надію ліквідувати стан “Дзвону”* – “Дзвін” – видавниче товариство, засноване в липні 1907 р. в Києві. Його фундаторами були В. Винниченко, І. Личко, П. Понятенко. “Дзвін” видав однойменний збірник (1907), готувався до друку другий збірник, але у світ він не вийшов. У 1911 р. діяльність товариства була відновлена, але в децю іншому складі, активну роль у його роботі, крім В. Винниченка, відігравали Ю. Тищенко (Сірий), який був директором видавництва, та Л. Юркевич. “Дзвін” друкував твори В. Винниченка, збірку лірики М. Вороного, перший том творів Лесі Українки, популярні брошури в малій серії “Дзвону” під назвою “Народна бібліотека”, та інші. У 1913–1914 рр. видавництво “Дзвін” випускало журнал однойменної назви соціал-демократичного спрямування. У роки Першої світової війни діяльність видавництва була заборонена й відновилася в 1917 р. “Дзвін” випускав підручники для національної школи (разом з видавництвом “Українська школа”), а також серії: “Біографічна бібліотека”, “Універсальна бібліотека”. Слабка поліграфічна база України й дефіцит паперу не дозволяли виконати всі замовлення, і це змусило Сірого перенести роботу видавництва до Відня. Тут “Дзвін” видав низку літературних творів В. Винниченка, його ж “Відродження нації”, серію підручників С. Черкасенка, Сірого, Я. Чепіги тощо. За станом на 1921 р. “Дзвін” випустив понад 100 назв, деякі підручники видавалися по кілька разів. Величезна кількість виданих книг залишилася не реалізованою. У 1922 р. діяльність видавництва у Відні фактично припинилася. Спроба Сірого відновити його в Галичині не увінчалась успіхом. У 1926 р. вийшло всього 4 книги. Листуючись з найбільшими видавництвами УСРР – ДВУ і Книгоспілкою, – Сірий пропонував закупки або обмін виданнями, які не заборонялися цензурою, і не втрачав надію на відродження видавництва.

² *Веде переговори з Держ[авною] Книгою й сподівається* – Очевидно, йдеться про Державне Видавництво України (ДВУ), одне з найбільших радянських видавництв в Україні, засноване в 1919 р. в Харкові. У 1930 р. ДВУ перетворено на Державне Видавниче об’єднання, яке після чисток і реформ 1931-1938 рр. було перетворене на мережу державних видавництв.

№226

¹ *ставлю опарлера* – haut-parleur (фр.) – гучномовець, репродуктор; вимовляється “опарлер”.

№227

¹ *рвякають авта з Vaugirard* – (фр. Vaugirard) – Рю де Вожирар – найдовша вулиця в Парижі (4,3 км), що тягнеться від Люксембургського саду до Порт де Версаль.

² *А ці кишиньовці...* – Натяк на Миколу Глуценка і його дружину Марію, яка походила з Кишинєва.

№230

¹ *А. А. був дуже милий, дуже сердечний та щирий* – Імовірно, йдеться про Олександра Аркадійовича Полоцького (див. лист №222, прим. 2).

Далі буде.

Упорядкування, примітки та коментарі

Надії Миронець.

Переклад текстів з французької

Зої Борисюк.

м.Київ

Отримано 24 лютого 2016 р.

